

OBRAZ ČESKÝCH SVĚTCŮ V UHERSKÝCH TISCÍCH V 17.–18. STOLETÍ

ESZTER KOVÁCS

Abstrakt: V produkci katolických tiskáren se ve velkém počtu nachází knížky a drobné výtisky z oblasti hagiografie a mezi nimi je i několik zdobených kvalitními ilustracemi. V hagiografických tiscích s obrazovým doprovodem najdeme i v Uhrách hodně českých patronů, světců a blahoslavených. V tomto příspěvku bych chtěla podat jejich krátký přehled. Zejména se zaměřím na dílo Gabriela Hevenesiho a série obrazů světců vydané v trnavské tiskárně.

Klíčová slova: Gabriel Hevenesí, Trnava, obraz svatých, svatí patroni.

Tridentský koncil stvrdil úctu k svatým, jejichž životy byly častým námětem ve výtvarném umění, v hudbě a také v literatuře. Mezi výtisky katolických tiskáren se nachází ve velkém počtu knížky a drobné výtisky z oblasti hagiografie a mezi nimi je několik zdobených kvalitními ilustracemi. V ilustrovaných hagiografických tiscích najdeme i v Uhrách hodně českých patronů, světců a blahoslavených.

Po tridentském koncilu se v celé církvi vedle nejdůležitějších všeobecně uctívaných svatých, jako sv. apoštolů, starokřesťanských mučedníků, zakladatelů mnišských řadů atd., posílila úcta k „lokálním“ svatým. Příklady ze života domácích nebo národních svatých sloužily jako morální a náboženské „vodítka“ a staly se i zdrojem národního vědomí. Každý národ považoval za svoje světce nejen ty, kteří z dané oblasti pocházeli, ale také ty, kteří mu pomohli duchovně vyrůst. Z tohoto důvodu některé světce pokládá za své více národů. I v uherské národní hagiografii nalezneme několik českých svatých a blahoslavených.

Základním dílem uherské hagiografické literatury je *Ungaricae Sanctitatis Indicia/Régi magyar szentség* jezuitského historika Gabriela Hevenesiho. Poprvé vyšlo latinsky v Trnavě v roce 1692 s 50 mědirytinami svatých patronů Uher. Následující vydání v maďarštině vyšlo v roce 1695 také v Trnavě, tentokrát bez ilustrací. Znovu dílo vyšlo v 18. století (1737), to bylo opatřeno 53 mědirytinami, najdeme v něm tři nová vyobrazení: obraz svatých košických mučedníků, sv. Františka Borgii a György Csepelényiho, mučedníka pavlínského řádu.¹ Ilustrace pochází od dvou vídeňských rytců, Johanna Jacoba Hoffmanna a Johanna Sigismunda Schotta. Hevenesí se snažil do svého díla zahrnout ty světce, kteří měli nějaký vztah k Uhrám, např. z Uher pocházeli, působili tam, nebo je s nimi pojily rodinné vztahy.

Když srovnáme Hevenesiho dílo s prací Bohuslava Balbína² *Bohemia Sancta*, zjistíme, že se na mnoha místech překrývají, nejvíce u světců z rodu Arpádovců. Hevenesimu sloužilo Balbínovo dílo také jako pramen a často ho citoval. Mezi Árpádovci a Přemyslovci byly časté manželské vztahy, a proto skoro každý z těchto rodů měl jak uherské, tak i české předky. Z tohoto důvodu obě národní hagiografie obsahují životopisy vnuček českého knížete a krále

1 V. ECSEDY, J. A magyar szentek képcsarnoka. In: MARTON, J. (ed.). *Ideje az emlékezésnek – Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*. Budapest-Kolozsvár: Szent István Társulat-Verbum, 2010, s. 479–484; KÁFER, I. – KOVÁCS, E. *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae typis Academicis 1648–1777*. Budapestini – Strigoni – Tyrnaviae: Typis Universitatis Tyrnaviensis, 2013, číslo záznamů: 1692/8; 1695/8; 1737/32.

2 BALBÍN, B. *Miscellanea Historica Regni Bohemiae dec. I. liber IV. Hagiographicus, seu Bohemia Sancta*. Prae: Typis Georgii Czernoch, 1682.

Obrázek č. 1: Sv. Hedvika.

Obrázek č. 2: Sv. Anežka Česká.

Vratislava II. a Adléty [Adelhaidy], dcery uherského krále Ondřeje I. – Amabily (†ca 1170),³ Alžběty (†1170),⁴ Anežky,⁵ Hedviky⁶ a Markéty⁷ – a jejich pravnoučat – Vojtěcha (†1260),⁸ Angély⁹ a Eufraziie.¹⁰ Stejně tak se v obou dílech objevuje krátký životopis cisterciácké řeholnice sv. Hedviky (†1243), sestry královny Gertrudy (manželky uherského krále Ondřeje II.), která po otci pocházela z Moravy,¹¹ a dcery Přemysla Otakara I. sv. Anežky České¹² a sv. Kunhuty Pražské.¹³ U Hevenesihho najdeme i portréty sv. Anežky České a sv. Hedviky.

Kvůli jejich uherským předkům řadil Hevenesí mezi uherské světce blahoslaveného olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka¹⁴ a blahoslaveného pražského biskupa Břetislava (†1196).¹⁵ Český kníže Bořivoj náleží mezi uherské světce z toho důvodu, že se podle legendy obrátil na víru v Nitře na půdě budoucích Uher, pod vlivem moravského knížete Svatopluka.

3 BALBÍN, *Miscellanea*..., s.48; [HEVENESI, G.] *Ungaricae sanctitatis indicia ... honori ... Antonius Revai ... dum ... promotore ... Ferdinando Litkei ... prima ... philosophiae laurea ornaretur, a neobaccalaureis condiscipulis dicata...* Tyrnaviae: typis Academicis per Leopold. Berger, (1737), H_{2a}.

4 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 49; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{4b}.

5 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 52–53; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{1b}.

6 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 52–53; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{6a}.

7 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 75; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{8a}.

8 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 50–51; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{1a}.

9 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 43–44; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{2b}. Hevenesí se tady mylí, Angela byla dcerou Vladislava II., a ne jeho sestrou.

10 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 44–45; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{5b}.

11 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 62–63; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., s. 17–18.

12 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 64–65; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., 27–28. Jejím otcem byl Přemysl Otakar I., matkou byla Konstancia, dcera uherského krále Bély III.

13 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 76–77; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{4a}.

14 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 46–47; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{6a}.

15 BALBÍN, *Miscellanea*..., s. 49; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia*..., H_{3b}.

Obrázek č. 3: Sv. Vojtěch.

Obrázek č. 4: Sv. Radim.

Hevenesi zde cituje vedle Balbína i Dubravia.¹⁶ Kvůli oblastnímu principu řadil mezi uherské světce i sv. Cyrila a sv. Metoděje.¹⁷

V Čechách i v Uhrách byl velmi živý kult věrozvěstců 10. století. Gabriel Hevenesi píše o misionářích, kteří vyšli z Českých zemí do Uher, aby rozšířili křesťanství mezi pohanskými Maďary. Sv. Vojtěcha a bratra Radima (Gaudencius) vyzdviguje více než ostatní,¹⁸ jejich životopisy jsou ilustrovány.¹⁹

Osud košických mučedníků se hluboce dotýkal lidí v Čechách a i v Uhrách. Oba hagiografové, Hevenesi i Balbín, o nich píší.²⁰ Balbínovo dílo je podrobnější, ale koncentruje se jenom na Melchiora Grodeckého, jediného z mučedníků, jenž pocházel z Českých zemí (Slezsko).²¹

V trnavské tiskárně bylo vydáno několik sérií obrázků svatých, v letech 1723 (série A), 1724 (série B), 1741 (série C), 1755–1766 (série D) a 1763 (série E). Série A, C a D vyšly v latině a série B a E v němčině (A a B se nám nedochovaly).²² Všechny série se týkaly

16 HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia...*, H_{3b}.

17 HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia...*, H_{4a} (sv. Cyril), I_{1a} (sv. Metoděj).

18 HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia...*, H_{4a} (Cristinus), H_{7b} (Isacus, Joannes), H_{8b} (Matthaeus).

19 HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia...*, s. 81–84.

20 BALBÍN, *Miscellanea...*, s. 204–205; HEVENESI, *Ungaricae sanctitatis indicia...*, s. 105–110.

21 BALBÍN, *Miscellanea...*, s. 209–210.

22 V. ECSEDY, J. (ed.). *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. VIII. függelék*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1991, s. 227–245; KÄFER – KOVÁCS, *Ave Tyrnavia! Opera...*, čísla záznamů: 1723/28; 1724/36, 1741/47, 1755/59, 1757/33, 1759/39, 1761/60, 1762/59, 1763/57–58, 1766/66; o dějinách vydání série obrazů svatých viz: BORSA G. A bibliográfiái egység fogalma a régi nyomtatványoknál. *Magyar Könyvszemle*, Budapest: Akadémiai kiadó, 1985/3–4, s. 268–275; Moje studie byla napsána podle sbírky kopií obrazů všech zachovaných serií (C, D, E) uložených v Národní knihovně Széchényiho (Országos Széchényi Könyvtár) v Budapešti. V originále má Národní knihovna Széchényiho jenom exempláře ze serií D, E, to proto mohu publikovat jenom vyobrazení z těchto serií. Serií C jsem zkoumala podle xeroxfotokopí z exemplářů Moravské zemské knihovny v Brně, Slovenské národní knihovnice v Martině a jezuitské knihovny ve Vídni, proto obrazy z této série nemohu zveřejnit.

Obrázek č. 5: Svatí košičtí mučedníci.

Obrázek č. 6: Sv. Anežka – OSzK, sign. 325.846.

světců, kteří byli v Uhrách nejvíce uctíváni, nejen uherských patronů a „lokálních“ svatých. Obrázky se v těchto sériích řadili podle církevního roku. Najdeme zde i vyobrazení českých světců, např. sv. Anežky České (6. března), sv. Vojtěcha (23. dubna), sv. Jana Nepomuckého (16. května), blahoslaveného Hroznaty (14. června), sv. Ivana (24. června), sv. Prokopa (4. července), sv. Ludmily (16. září) a sv. Václava (28. září).

Na zadní straně obrazu vždy buď je krátký životopis, nebo příběh z legendy a modlitba. Vyobrazení se sestávalo ze dvou částí: portrét světce a jedna událost z jeho života, pod tím je vhodná citace svatých otců, nejdůležitější ctnost světce, nebo příklad ponaučení z jeho život a účel modlitby na jeho svátek. Zachovaly se na nám jenom série C, D, E. Obrazy sérií D a E jsou úplně stejné, série C se liší, přestože má hodně společného s pozdějšími sériemi a nejspíš sloužila jako jejich pramen. Série C je nejpodrobnější a má větší uměleckou hodnotu, pozdější série jsou jednodušší a obrázky v nich jsou méně jedinečné.

Sv. Anežka Česká (1205–1282) byla kvůli svým Arpádovským kořenům velmi uctívána i v Uhrách zároveň je součástí i uherské národní hagiografie.²³ Její vyobrazení nalezneme v sérii C i v sériích D a E. Ve všech je nakreslena s křížem v ruce, v sérii C drží v ruce i „modlitební věnec“, předchůdce růžence (s pomocí tohoto nástroje se mniši modlili 150 žalmů). Přiložené texty (citace, modlitby, životopis a účel modlitby) jsou ve všech třech sériích stejné. Krátce je představen i její dobrotivý život a tvrdé pokání a povzbuzuje se podle jejího příkladu v modlitbě za trpící duši v očistci.

Sv. Vojtěch má zvláštní místo v uherské hagiografické literatuře. Díky své roli v obrácení Maďarů na křesťanství byl od začátku uctíván jako jeden ze svatých patronů Uher. Byl ochráncem i Ostrřihomské diecéze.²⁴ Jeho oblíbenost dokazuje i to, že kvůli jeho svátku byl

²³ Jako u Hevenesího viz 12. poznámka pod čarou

²⁴ KOVÁCS, E. Svatý Vojtěch a Ostrřihom. In: ZMETÁK, I. *Okno 12 storočí*. Trenčín, 2012. s. 18–21.

Obrázek č. 7: Sv. Vojtěch mezi uherskými svatými – Szabó I. Három esztendőre...
(viz poznámka pod čarou 26).

přenesen svátek sv. Jiřího na další den.²⁵ Nejenom u Hevenesihu, ale i v jiných tiscích se často objevuje jako jeden z hlavních patronů Uher.²⁶ Ani v trnavských sériích nechybí. Na obrazech v sériích C a D, E nosí biskupské šaty, v sérii C drží v ruce palmovou ratolest jako symbol mučednictví, v D, E biskupskou berlu. Pod portrétem je zobrazeno jeho mučednictví. Tady jsou rozdíly mezi latinskými a německými texty, citace i účel modlitby jsou jiné: v latinské verzi za České země a v německé verzi za zarmoucené.

Také sv. Jan Nepomucký patřil mezi nejoblíbenější světce, jeho kult byl v Uhrách živý i před jeho svatořečením, a to díky českým jezuitům, kteří v době vyhnání Turků působili v Uhrách jako vojenští misionáři, kněží. Jeho příběh byl populárním námětem dramát, písniček, kázání, různých jiných duchovních žánrů a výtvarně-uměleckých děl.²⁷ V tištěných dílech najdeme mnoho zobrazení sv. Jana Nepomuckého, jako např. ve výtisku vydaném Kongregací k počtu sv. Jana Nepomuckého²⁸ a jeho obraz najdeme i v díle *Officium Rakocianum*.²⁹ Jeho vyobrazení v sériích C a D, E jsou podobné, ale ne stejné. Vždy je nakreslen s křížem v ruce, ale jenom série C ho zobrazuje s hvězdami kolem hlavy a s palmovou ratolestí v ruce. Pod portréty jsou v obou verzích (C a D, E) dvě scény z jeho života, zpověď královny a Janova mučednická smrt. Obraz v sérii C je podrobnější, kvalitnější, nalevo je scéna se zpovědí královny a napravo je další scéna, Janova smrt. V pozdější verzi (D, E) mají tyto dvě scény opačný pořádek, kresba je jednodušší, méně vypracovaná. Texty pod obrazem a na zadní straně jsou ve všech třech případech stejné.

Mezi obrazy najdeme i méně známé světce, např. blahoslaveného Hroznatu. Texty k jeho obrazu vycházejí z kroniky Václava Hájka z Libočan. Stejně jako v dalších případech je obraz v sérii C je kvalitnější, ale významné ikonografické rozdíly mezi sériemi nejsou. Hroznata na obou verzích nosí kněžské šaty, jako scéna z jeho života je použit příběh jeho zázračné záchrany z řeky Visly.

Obrázek č. 8: *Calendarium...* 1683
(viz poznámka pod čarou 26).

25 To proto byl svátek sv. Jiřího slaven v Uhrách 24. dubna, a ne 23. dubna jako všeobecně v církvi.

26 Např. SZABÓ I. *Három esztendőre-való vasárnapi prédikációk...* Nagyszombat, 1746; KÄFER – KOVÁCS, *Ave Tyrnavia! Opera...*, číslo záznamu: 1746/58; *Calendarium Tyrnaviense ad annum Christi 1683...* Tyrnaviae, (1682); KÄFER – KOVÁCS, *Ave Tyrnavia! Opera...*, číslo záznamu: 1682/2; *Missae in festis propriis Sanctorum Patronorum Regni Hungariae...* Tyrnaviae, 1701; KÄFER – KOVÁCS, *Ave Tyrnavia! Opera...*, číslo záznamu: 1701/24.

27 KOVÁCS, E. Nepomuki Szent János a 18. századi magyarországi drámairodalomban. In: *Drámák határhelyzetben*. Nitra, 2012. Přednáška na konferenci *Drámák határhelyzetben* v Nitře, organizované na Fakultě Středoevropských Studii Univerzity Konstantína Filozofa v Nitře, 6. září 2012. Článek byl publikován ve sborníku konference.

28 *Compendiosa informatio de Alma Archi-Confraternitate sancti Joannis Nepomuceni...* Polonii: typ. Landerer, [kolem roku 1780].

29 *Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia...* Viennae, Typis Joan. Thom. Nob. De Trattner, 1792, s. 216. Obraz je publikován v knize: KNAPP, É. *Officium Rákócziánium, az I. Rákóczi Ferencről elvezett imádságok könyve története és nyomtatott kiadásai*. Budapest: Borda Antiquarium, 2000, s. 64.

Obrázek č. 9: Sv. Vojtěch – OSzK, sign. 324.915. (latinsky)

Obrázek č. 10: Sv. Vojtěch – OSzK, sign. 319.678. (německy)

Textová příloha k obrazu poustevníka sv. Ivana pochází také z kroniky Václava Hájka. I když je hodně známých legend o uherských vztazích sv. Ivana, tady o nich nenajdeme zmínku. Zobrazení poustevníka Ivana je v obou verzích velmi podobné, zobrazovaná scéna je v sérii C jeho setkání knížetem Bořivojem a se sv. Ludmilou, v sériích D, E s Janem Křtitelem, který mu předal kříž, aby ho posilnil v boji proti pokušení. I tady je významný rozdíl v kvalitě práce mezi sérií C a pozdějšími sériemi. Střední obraz v sérii C je podrobnější, ale rámec portrétu v pozdější verzi je pozoruhodnější. V sériích D, E je rámec portrétu často vykreslen podle osobnosti zobrazeného, proto portrét sv. Anežky České je v růžovém věnci, ve věnci kolem portrétu sv. Jana Nepomuckého a sv. Vojtěcha jsou skryty meč a kopí, které odkazují na jejich násilnou smrt. Rámec portrétu sv. Ivana obsahuje bič, trny a lebku, jež symbolizují jeho tvrdé pokání a asketický život.

V případě sv. Prokopa tvoří rámec jednoduchý věnec z listů. Portrét opata není jedinečný, obě verze jsou ikonograficky docela podobné a na obou je zobrazen v mnišských šatech a s pastýřskou berlou. Ve scéně z jeho života je zobrazen, jak nutí ďábla orat. Na pozadí v sérii C je krásná krajina s lesem, ve verzi série D, E jsou pusté hory. Příložené texty jsou ve všech verzích stejné.

V září je slavnost Sv. Ludmily a Sv. Václava. Jejich kult silný a živý i v Uhrách, hodně geografických míst bylo pojmenováno po sv. Václavu.³⁰ Jejich obrazy najdeme i v trnavských sériích, příložené texty pochází opět z kroniky Václava Hájka. Mezi dvěma obrazy sv. Ludmily jsou velmi ostré kvalitativní rozdíly. Série C je mnohem jemnější, podrobnější a zobrazuje sv. Ludmilu v královských šatech s korunou a s knihou v ruce, na jejím hrdle je závoj jako symbol její mučednické smrti. Kolem portrétu je růžový věnec, pod ním je obrázek se

³⁰ Jméno „Václav“ mělo staromadžarskou verzi „Viszló“. To jméno dostal i potok a jeho údolí a mnohé vesnice (viz Viszló, Szentviszló atd.).

Obrázek č. 11: Sv. Jan Nepomucký – OSzK,
sign. 324.915.

Obrázek č. 12: Bl. Hroznata – OSzK,
sign. 324.915.

zbožnou modlí se Ludmilou s dítětem (asi s sv. Václavem) během mše svaté. Pozdější série D, E ji zobrazují stejně, ale zobrazení je mnohem jednodušší. Namísto růžového věnce je obyčejný rokokový lístkový věnec, portrét Ludmily je také méně vypracovaný, na hrdle má perlový náhrdelník namísto závoje, nosí korunu a plášť z hranostaje. Scéna ze života je stejná, ale také v jednodušší formě.

V sérii C je portrét sv. Václava obehnaný s věncem z vinných hroznů, on sám nosí královské šaty, korunu, v ruce drží žezlo, v pozadí stojí dva muži. Ve scéně z jeho života je zobrazen, jak on sám sklízal hrozny k liturgickému vínu. V Uhrách byl sv. Václav uctíván jako patron vinařů, jeho kult více vzkvétal v oblasti, kde se pěstovalo víno. Jeho obraz zkrášloval (a často kráslí i dnes) zdi ve vinných sklepech. Muži v pozadí asi odkazují k jeho smrti. To potvrzuje i nápis pod ním, který říká, že nikdo nesmí úplně důvěřovat lidem, ani nejbližším pokrevním příbuzným. Připojena je modlitba za rodiče. V pozdější sérii D, E je portrét sv. Václava velmi prostý, rámeček je nevýraznou rokokovou obdobou toho ze série C. Portrét není dobře vypracovaný. Zobrazuje sv. Václava v královských šatech s korunou, scéna dole je stejná jako v sérii C, ale je méně podrobná, kvalita tohoto obrazu se ani neblíží té ze série C.

Toto vše ale ještě netvoří úplný obraz o úctě k českým světcům v Uhrách. Na jejich kult odkazuje i mnoho hudebních a literárních děl, duchovních knížek, tisků a lidových zvyků. Svatí, kteří jsou zobrazováni v tiscích, patří mezi nejoblíbenější, a proto měli vliv na duchovní život v Uhrách.³¹

31 Výzkum autorky podpořil OTKA program K 104231.

PICTURES OF CZECH SAINTS IN HUNGARIAN PRINTS OF 17TH AND 18TH CENTURY

Summary: Most of the Saint patrons of Czech lands had a cult in Hungary, so we can find icons about them in several printed books. The most significant among them is *Ungaricae Sanctitatis Indicia* from Jesuit Gabriel Hevenesi, who collected in his book saints of Hungary. Between them are those, who had attachments to Hungary and Czech lands as well, like St. Adalbert, St. Radim, St. Agnes etc. In Trnava 5 series of icons were printed, in which were presented the most important saints from Czech lands, like St. Václav, St. Ludmila, St. Prokop, St. Hroznata etc.

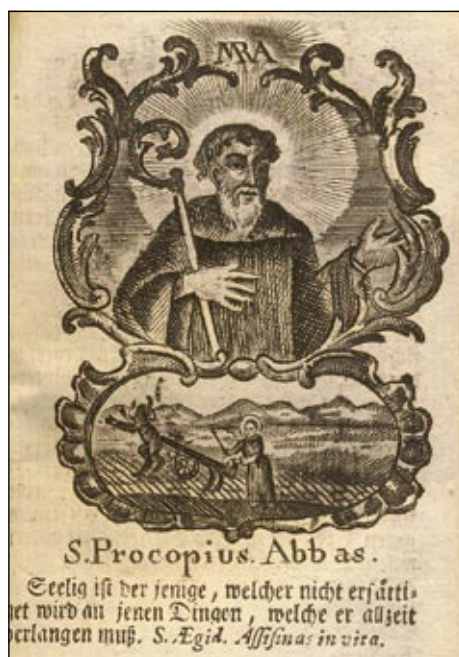
Key words: Gabriel Hevenesi, Trnava, icon, patron saint.

Mgr. Kovács Eszter, PhD. (*1980)

Na Filozofické fakultě Katolické Univerzity Petra Pázmánye v Budapešti vystudovala historii a bohemistiku. Teď pracuje v Národní knihovně Széchényiho (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest) v „sekcí pro výzkum z oblasti knižních a kulturních dějin“ jako vědecká pracovnice. Ve svém bádání se věnuje česko-uherským historickým a kulturně-historickým vztahům, českým a slovenským tiskům na území Uher do roku 1800, dějinám jezuitského řádu v Uhrách do roku 1773 a dějinám knižní kultury v Uhrách v 16.–18. století.

Obrázek č. 13: Sv. Ivan – OSzK 319.378.

Obrázek č. 14: Sv. Prokop – OSzK 319.678.

Obrázek č. 15: Sv. Ludmila – OSzK 319.678.

Obrázek č. 16: Sv. Václav – OSzK 319.678.